

Kosztolányi-alátét

Úgy értem: poháralátét, amit a Petőfi Irodalmi Múzeumban vásároltam. A poháralátéten Kosztolányi Dezső kifogástalan felöltőben, mellényben, fehér ingben, csokornyakkendővel. Kezében távbeszélő. Előtte, az asztalon mappa, csontkeretes szemüveg, kéziratpapír, töltőtoll, zöld tintával töltve. Az összkép inkább alkotói rendet, mintsem rendtlenséget tükröz: keresetlen, mégis kiszámított, bár véletlenül sem pedáns eleganciát, ami az író lényét ugyanúgy jellemezte, mint írásait. Nehezen meghatározható, de érzékelhető finomság árad lényéből, hasonlóképpen prózájának csevegő hangneméhez, néha szeszélyesnek tűnő, jóllehet mindig gondosan válogatott, pontosan mérlegelt mondataiból, szavaiból.

Igen, a mérleg. A hibátlan Kosztolányi-stílus, a Kosztolányi-védjegy. Tökéletes nyelve időnként irritálta még a jó tollú pályatársakat is. Márai felnyög naplójában: egy hibát, csak egyetlen hibát! Szimpátiámat egy félrecsúszott mondatatért! Nos, sem Kosztolányi nyakkendője, sem mondatai nem csúsztak félre. Levélmérlege azonban, legnagyobb sajnálatomra, nincs a fotón, mivel az írot nem otthon, hanem valamelyik szerkesztőségben kapták lencsevégre, ámbár a kapták kifejezés ezúttal sántít, mivel akkoriban kínosan hosszan állítottak be egy-egy spontán jelenetet: „Mint ha telefonálna, szerkesztő úr! Szíveskedjék kézbe venni a telefonkagylót. *Megfelel?* Igen. Illetve, ha kérhetem, valamivel feljebb a fejet! Remek! Most kicsit oldalra, hogy a készüléket tartó kézre essen a fény. *Így?* Kitűnő! Felvétel! Egy és kettő és... Elnézést. Talán az arckifejezése... Mondjuk, mintha valami érdekes hírt tetszene kapni, szerkesztő úr. Vagy beolvasná valamelyik ifjú titán a legújabb költeményét. Egy halhatatlant. Ugyebár... Hehe. Kosztolányi eleget tesz a kérdésnek, figyelmesen hallgatja, mit mondana a vonal végén levő másik, ha létezne. Pompás, szerkesztő úr! Tökéletes. Éééés... most! Kettő és három! Felvétel! Magnéziumfény, exponálás, sóhaj: sikerült!” Kosztolányi a képen hibátlanul játszott a telefonáló, készséges szerkesztő szerepét. A beállítás olyan jó, hogy a „pillanatnyi felvétel” egyáltalán nem tűnik beállítotttnak.

*

MÓRO CZ ZSOLT (1956) író. Könyvei: *Posztmodern életfa*; *My Lakó-helyeink*; *A legenda oda*.

A költő imádta a szerepjátékot. Egy ilyen alkalommal, nem sokkal halála előtt, látszólag véletlenül nyitott be Illés Endréhez, a Baumgarten-könyvtárba. Ehhez tudni kell – figyelmeztet az író-könyvtáros –, hogy minden számára fontos könyvet megszerzett. Illés látta őket a költő könyvespolcain. (Felesége úgy emlékszik, olyan nyelveken is gyűjtött, amelyeket nem beszélt. Voltak kínai, orosz, román, lett, szerb művei. Ha utaztak, pár könyvekkel tömött bőrönd mindig velük tartott.) Most – folytatja Illés – a betévedt olvasó szerepét játszotta. „Költők rajongóját. Csodálkozott, dicsért, ámuldozott.” 22 kötetet válogatott össze nagy hirtelenjében, köztük olyanokat, amik bizonyosan megvoltak saját könyvtárában. Végül azonban csak néhány friss folyóiratot vitt magával, a *commedia della arte* után. A fellépés, a játék volt fontos. A (valódi) színházban hasonlóképpen a játék, a játék anatómiája izgatta. Máskor Shakespeare-t szerette volna meginterjúvolni, például az *Athéni Timon*ról, ami nem hagyományos dráma, inkább lírai vallomás – Kosztolányi felfogásában –, amelyben a szerző megmutatja az emberiség javíthatatlan aljasságát. Hm...

Szerepjátszó képességéről még lesz szó (Marcus Aurelius verse kapcsán), de most vissza a nevezetes mérleghez. A poháralátétén lévő képről tehát hiányzik a levélmérleg, amivel leveleit postázás előtt lemérte. Minden küldeményt zöld pecsétviasszal, címeres pecsétgyűrűjével lepecsételt, aztán a mérlegre tette, hogy megfelelő értékű bélyeg kerüljön rá. A már idézett Márai látta a finom kis szerkezetet. Így számol be az író társ dolgozószobájában, röviddel halála utáni tett, utolsó látogatásáról: kissé már rendetlen volt a szoba, egyes polcokon megbolygatták a könyveket. Az íróasztalon, ott *hevert* a levélmérleg, amelyen – egy kereskedő gondosságával – lemérte a napi posta súlyát. Egyszer versei kéziratát dobta a törékeny mérlegre. „Nem nyomnak sokat” – mondta gúnyosan. (Kosztolányi talán azt írta volna: ott álldogált, esetleg ott árválkodott a levélmérleg.)

Levelek, művek, mondatok, öreg és ifjú szavak kerültek a mérlegre. Ennek a műszernek az archetípusa, platóni ideája megvolt Kosztolányiban, ennek köszönhette – az első bekezdéstől az utolsóig – élvezetes, szabatos, üdítő mondatait. Prózájában nem találunk aszályos tájakat, verseiben kiszáradt, szikes foltokat. Úgy tűnik, mindent tudott az irodalomról. Elméletben és gyakorlatban egyaránt.

Verseit, az ihlet pillanatait követően – amik éveket is jelenthettek –, tökéletesen tudatossággal építi. Művei mégsem logikai építmények, mert lényegük mindig a logikán túl kezdődik. A költemény végső szubsztanciája hol felfénylő, hol elhalványuló, megfoghatatlan csillagköd Kosztolányi univerzumában. Nagy versei az elemezhetetlen, sejtelmes világába vezetnek. Ott nyerik el kimondhatatlan értelmüket. Ez persze nem újság. Minden valamirevaló költőnél találunk elemezhetetlen, noha sokatmondó sorokat. Kis csokor, a miniatűr csodák-ból. József Attila: *És ámulok, hogy elmúlok*. Ungaretti: *A végtelenséggel hajnalodom*. Pilinszky favoritja Vörösmartytól: *Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég*. (Pilinszky nyilván nem az adott történelmi-társadalmi helyzetre gondol az *Előszó* kapcsán, hanem a romantikában csakugyan végtelenbe futó, drámai, transzcendens sors-

ra.) Ha már Pilinszky, akkor sokak kedvence tőle: *Mert elhagyatnak akkor mindeknek*. Ez a pár szó hasonlóképpen a transzcendens szférában nyeri el végső értelmét. Végül kapásból egy majdnem haiku-szerű villanás Kosztolányitól: *Hatalmas ősz. / Reám leheltél, s érzem, egyre érzem, / hogy nagyra nősz*. A folytatás kitűnő ugyan, ám kár, hogy folytatta, ennyi tökéletesen elég lett volna. Akárcsak Ungaretti, vagy a haikuk, a végtelenre nyitott volna ablakot. (A későbbiek – szerzőjük szándékának megfelelően – a véges tartományba viszik a verset.)

A mérleg, az esztétikai norma iránti igény, általában megvan a legtöbb jelentős alkotóban. Szövevényes alkotás-lélektani fejtegetés helyett: Hemingway, aki ismerte ezt a belső képességet, ezt a fontos szerkentyűt, a maga kissé drasztikus módján, szarjelző készüléknek titulálta.

*

Nem vagyok különösebb elkötelezettje a szörszálhasogató verselemzésnek. A költészet – a gyógyszerhez hasonlóan – nem vegyi összetétele, nem kémiai képlete, hanem a hatása miatt fontos számomra. Néha azért szeretnék utána nézni ennek-annak, konkrét adatnak, összefüggéseknek. Általában a kudarcot követően tűnődöm el arról: tulajdonképpen mivel múlatja az időt sok irodalomtörténész, a meddő okoskodáson, mások közhelyeinek ismételtetésén meg a folyamatos ideológiai hadviselésen túl. Három évig kutattam, változó intenzitással, Kosztolányi hétszáz öregasszonya után, mígnem feladtam. Az *Útirajzok, Róma* című versben bukkan fel a hétszáz öregasszony, akiknek nem leltem nyomát sem égen, sem földön, sem monográfiákban. (Még az ernyedetlen szorgalmú Szegedy-Maszák Mihálynál – Pintér Jenő posztmodern inkarnációjánál – sem, noha az eminens irodalomtörténész tántoríthatatlan híve a fölösleges adatok publikálásának.)

Tehát *Útirajzok, Róma*. Kosztolányi bent van a templom homályában, ahol mind eléje „jön, aki meghalt, / a rozoga kis templomajtón. / Hétszáz sovány fej integet be, / hétszáz szikár kis öregasszony. / Mind ükanyáim.” Nem élnek, noha léteznek ezek a különös ősök a látomásban, mert „mostan fehér váz-ujjakkal / meg-megfenyítenek a holtak”. Majd a lényeg, amiért keresgéltem az öregasszonyokat: „Megrészegülök az örömtől, / kinyíl a menny és újra látok.” Ezt követően színpompás vízióval zárul a vers: meggyzínű, ibolya talárokkal, lila papocskákkal, halvány mártírokkal, aranykelyhekkkel, legvégül az áhítattal, a mámorosan, nyomatékosan, négyszer megismételt Róma szóval. A vers Kosztolányi legnagyobb költeményeinek szomszédja: a *Marcus Aureliusnak, a Hajnali részegségnek, a Szeptemberi áhítatnak*.

A helyszín egyértelműen Róma. Második itáliai útján, 1924-ben, a költő a Viale del Policlinico 139-ben lakott. Innen nem messze, a Köztársaság tér sarkán van a hosszú nevű, Santa Maria degli Angeli e dei Martiri bazilika. A templomot – egy spanyol szerzetes látomását követően, melyben Mária és hét főangyal jelent meg – az ismert és ismeretlen keresztény mártíroknak szentelték. Különlegessége, hogy az ég felé nyitott – ha nem is úgy, mint a Panteon –, továbbá fény-

jelenségeknek lehetnek tanúi nevezetes napokon a látogatói. (A Nap égi vándorlásának fénycsíkjaait egész évben követni lehet, valamint bevilágít a sarkcsillag misztikus fénye is.) A templom ajtaját 2006-ban cserélték ki, addig egy – itáliai mértékkel mérve – meglehetősen igénytelen faajtó fogadta a híveket. Még egyszer a kezdés: És mind elém jön, aki meghalt, a rozoga kis templomajton. Az épület belső arányaihoz képest tényleg kicsi az ajtó. Felteszem, járt itt Kosztolányi, hiszen a Diocletianus romos fürdőiből emelt szentegyházát Michelangelo tervezte. Méretben csak a Szent Péter bazilika előzi meg Rómában. A vers legfontosabb része – „Megrészegülök az örömtől, / kinyíl a menny és újra látok” – megfejthető ugyan különösebb életrajzi, turisztikai háttér nélkül, hiszen a teljességről van szó benne, ám mégsem nyugtat meg. Máig kíváncsi vagyok ennek a *hétsház*, csontkezü öregasszonynak a kilétére.

Ami a lényegét illeti: Kosztolányi számára tehát újra kinyílt a menny, ismét otthon van az égben, nemcsak a földön. Jó ideje nem volt így. Emlékeztetőül a *Boldog, szomorú dal* idevágó, szomorú része: „Itthon vagyok itt e világban, / s már nem vagyok otthon az égben.” Az ég, a menny néha a transzcendens, a valóság határának átlépése, máskor a boldog gyermekkor, ahonnan Ottlik Kosztolányi prózáját eredezteti. Időnként maga a sejtelem. A *Hajnali részegségben*, amely némelyek szerint önmegszólítással kezdődik, majd az egyes szám első és második személyt variálgatja különféle jelentéssíkokon a költő, hasonlóképpen megnyílik az ég. (Közbevetőleg: a sok bábáskodó elmélet között gyakran elveszik a vers. Tudálékosabban: elabsztrahálják a költemény velejét. Teóriájukhoz gyűjtik, néha idomítják a tényeit. Önmegszólítás ide vagy oda, arra kellene válaszolni, mikor, kihez, miért beszél a költő. A nagy önmegszólítgatások közepette miért közli saját magával, hogy a Logodi utcában lakik. Talán addig nem tudta?)

*

Kosztolányi elemi élménye Róma. Első útját követően születik – a *Nyugatban* folytatásokban megjelenő – *Néró, a véres költő*. (Eredetileg *A véres költő* címmel.) Művész- és történelmi regény, mint kartotékolni szokták. Kosztolányi zsenije ebben a látomásban azonnal megmutatkozik. Hiteles történelmi regényt ugyanis csaknem lehetetlen írni, mivel maga a történelemtudomány sem hiteles. Az ókor – bizonyos értelemben – néma századainak a megszólaltatásán áll vagy bukik a mutató. Legtöbben itt véreznek el, mikor előadják víziójukat (saját korukról) néhány nagy történelmi néven keresztül.

Broch a *Vergílius halálában* például úgy, ahogy felmondja a kultúrtörténeti leckét, amelyet lapos közhely-vademecummal egészít ki. Olyan giccsgyűjteményt találunk nála, mint a XIX. századi bakfislányok emlékkönyveiben. Hogy ne csak a levegőbe beszéljek, íme: „A törvény? Csak egy törvény van, a szív törvénye! a valóság, a szeretet valósága. Nem kellene hangosan kikiáltani ezt, nem kellene megmondani nekik ezt, hogy megértsék?! – ah, úgysem értenék meg, nincs meg bennük a törekvés sem, hogy megértsék.” Alkalmanként az eleve túlcukrozott alaplélet önti nyakon szirupos szószaporítással: „habár az em-

berek élete nem terjed túl látásukon és hallásukon, és habár a szív nem zenghet tovább, mint ameddig ver, és habár eszerint az arányos és végső méltóságként és érvényeként emelkedik előtte az emberi sors, sors rendelte formaként és kizárólag formaként” és így tovább, érdektelenségbe fullasztva mindent. A regényből messzire hangzanak a paradox semmit mondás, a nagyot akarás nyögdecselő hangjai: „Egyedül az igazság halhatatlan, halhatatlan a halál igazságában. Aki lezárja szemét, megsejti a látó vakságot, megsejti a sors legyűrését.” Ebben a melodramatikus, „nesze semmi, fogd meg jól” stílusban jut el Broch a főhős lehangolóan hosszú agóniája során faramuci sarkigazságokig vagy a lényeg megszemélyesített kvintesszenciájáig: „a végső mélységben trónoló ősig, aki kezében a törvény valóság-igazságát tartja”. Máskor a monoton vízességként zúduló szóözön után, aduásként vágja elénk – egy-egy dögunalmas eszmefuttatás végén –, hogy: archetípus! Az archetípus aztán mindent visz. A formabontás, a sorok ilyen-olyan tördelése, a tipográfiai finesz, nem sokat segít könyvén. Kéne némi eredetiség, valamicske mondanivaló a modernista akadémizmus, meg a neounalom helyett.

Broch fennkölt tógastílusban beszélteti hőseit, jóllehet tógájuk anyaga a bécsi Herrengasse valamelyik mellékutcájának szatócsboltjából való. Az ókori élet, a valódi élet vulgáris csendjét, Yourcenar szerint, csupán gyér számú magánlevél, illetve a pompeihez hasonló falfirkák törik meg. Hozzáteszem: a magánlevelek – légiósoké, feleségeiké, rokonoké –, az átlagemberektől fennmaradt, mára a költőkével, császárokéval nem pusztán egyenrangú, de a mi szempontunkból őszintébb, valóság közelebb, tehát a kor szempontjából hitelesebb irományai szépen szaporodnak. Ezekben találjuk az antik hétköznapiok hiteles hangjait. Kosztolányi tud a falfirkákról, *A véres költő*ben szerepeltet egyet Castor templomának környékén – néhány oszlopa máig áll –, ahol a császár lába földbe gyökerezik a gúnyvers láttán.

Summázva: a regény, amennyiben az, ami, a valóság elemeiből, annak alan-tasságából, unalmából, locsogásából, emelkedettségéből, piaci lármájából, szellemességéből, kocsikerék nyikorgásából, szagából, madárdalából, békabe-rekegéséből épül fel. Együtt van benne – Rómában maradván – a Fórum illat-szerárusainak egzotikus illata és a Cloaca Maxima bűze. Minden más csak kommentár.

Yourcenar a hétköznapi hangok, az erre vonatkozó források hiánya miatt beszélteti fennkölt tógastílusban regényhősét, Hadrianust. Abban a görög és latin stílusban, amely – őt idézem – egyaránt jellemzi Caesar emlékiratait, Horatius leveleit, Seneca értekezését, Cicero beszédeit, valamint Marcus Aurelius elmélkedéseit. A haldokló Caesar – állítja premier plánba a lényegét –, elrendezte tógájának ráncait. A történetírók görög-római világában a vereség, a halál fölött győzedelmeskedik a jól megválasztott utolsó mondat. Talán azoknak van igazuk, akik Spengler nyomán úgy vélik: az antik embernek – a hősnek –, nem személyisége, hanem gesztusai voltak. Ez a színpadiasság azonban valódi szereppé válhat, interiorizálódhat, miként Marcus Aurelius esetében lehetett.

Kosztolányi kivételes tehetségét bizonyítja – túl minden teórián –, hogy a Néró-regény elején megszólaltja a hétköznapi hangját, ami metamorfózist követően ugyan, de mindvégig, az utolsó fejezetig hallatszik. A mű ekként indul: „Csak egy álmos hangot lehetett hallani. – Cseresznyét – mondta az, el nem fáradva –, cseresznyét.” A kérdésre – „mi a titka?” – nem nehéz a válasz. Kosztolányit – útirajzai bizonyítják – az ember, az élet nyüzsgése élénken érdekelte. Az élet pedig mindenhol élet. Az ember, noha változik az időben, mindenhol ember.

*

Az irodalomtörténet gyakran a történettudományra hivatkozik, mikor elemezi a történelmi regényt, vizsgálhatja annak szereplőit, mintha azok reális alapul szolgálhatnának az igazság kiderítéséhez. A történelmi, azaz „valóságos” személyeknek, amennyiben fellelhetők írott forrásokban, gyakran úgy örülnek az irodalomtörténészek, mint archimédeszi pontoknak, ahonnan a fikció visszafordítható eredeti medrébe. Ünneplik a megtestesült homo historicust, holott maga a történelem – ismert és ismeretlen szereplőivel együtt – sem más, mint a múlt modellezése. Jól-rosszul sikerült rekonstrukciós kísérlet, miként azt Carr vagy Duby látja, esetleg részigazságok gyűjteménye, teszem azt Ferrero szerint. A tények, már amennyiben léteznek ebben az esetben (mivel a történettudomány eleve kétséges objektív tudományként), nem beszélnek önmagukért. Az utókor szólaltatja meg őket. Még az elbeszélő források értelmezése sem egyértelmű, amikor látszólag maga a kor beszél. Az ókori históriák eleve ellentmondásosak, másként számol be az eseményekről, jellemekről például Tacitus, másként Suetonius, másként a Historia Augusta. Nem beszélve Prokopioszról, aki elmondja, miért volt kénytelen ugyanarról az időszakról két egymásnak homlokegyenest ellentmondó tudósítást írni. Utóbbi modernista változatban így szól: hazudtunk reggel, hazudtunk nappal, hazudtunk éjjel... Kosztolányi nem hazudozik. A korra vonatkozó tanácsokkal egykori tanára, Révay József látta el, alapállása pedig már ekkor a Marcus Aurelius-versben megfogalmazott veritásigényre épült: „ez itt az igazság”, „ez itt a hamisság”.

*

A római császár és a magyar író egyaránt illúzió nélkül nézi a valóságot. A sztoicizmus ebben az értelmezésben az önámítás elutasítása. Az *Elmélkedésekből* – Kosztolányi számára – nem a sztoikus „tételek”, hanem a magatartás lehetett vonzó. A világ tényeinek tudomásulvétele, ami nem azonos azok elfogadásával, hiszen Marcus Aurelius is platonista módon képzelte el például az ideális államot. Többre tartotta Hérakleitoszt és Szókratészt Cézárnál és Nagy Sándornál, azaz a gondolkodást a hatalomnál. Tacitus viszont úgy emlékszik: a császár többször elmondta nekik, fiatal korában nagyobb lelkesedéssel vetette magát a filozófiába, mint amennyire az rómaihoz és szenátorhoz illik. Később lehiggadt, a filozófiától pedig megkapta azt, amit a legnehezebb elérni, a „józan mérsék-

letet". Kosztolányi az *Aurelius* című elbeszélésben (1931-ben) oldja fel az ellentmondásokat. Olyan uralkodót állít elénk, aki világosan látja az etikai csapdákat: a magánérkölc és a birodalmi érdek, a magas etika és az emberi természet, a lehetséges és a szükséges reális lehetőségeit.

Marcus Aurelius sztoicizmusa, általában világfelfogása meglehetősen sajátos. Politeizmus ide, politeizmus oda, végül eljut a gondviselés – ha úgy tetszik: a Gondviselés – gondolatáig. Ez némileg zavarja a filozófiatörténészek bizonyos részét. Ha arról olvasunk az *Elmélkedések*ben, hogy a mindenséget valamiféle gondviselés irányítja – fogalmazza meg többek véleményét egyikük –, akkor a természet örök törvényeire kell gondolnunk, amelyeknek minden alá van rendelve. Ennek az univerzális, személytelen intelligenciának a léte, ennek a mindent átható erőnek a felismerése tényleg nem állt távol az antik, különösen a preszókratikus gondolkodástól, majd annak római örököseitől. De mit kezdünk Marcus Aurelius olyan kijelentéseivel, amelyek szerint „vagy van gondviselés, vagy csak atomok vannak”. Ebben a mondatban, úgy tűnik, az istenség és a korabeli (materialista) természettudomány nincs összhangban. Nem harmonikus a szó eredeti értelmében, bár a Kierkegaardhoz hasonló filozófusok, nyilván figyelemreméltónak találták ezt az ókori vagy-vagyot.

A történeti Marcus Aurelius rendkívüli nemes egyéniség. Saját vagyonát áldozza közügyekért. Elárverezteti a császári család személyes értékeit, fakarddal próbálkozik a halálos fémkardok helyett a gladiátorviadalokon, alapítványt tesz – felesége emlékére – szegény római lányok javára. Humanizmus és patriotizmus keveredett benne, noha nem árt szem előtt tartani, hogy ez sajátosságos, a római civilizáción belül érvényesülő humanizmus volt. A határokra törő barbár törzseket például nem a Willkommenskultur jegyében fogadta. Mikor feltűnnek a limes mentén a kvád és markomann hordák, nem a végre valahára megérkező, bár kissé talán túlmotivált, új munkaerőt látta bennük. Sokkal inkább a Birodalom kultúrájára, Róma létére törő, nem éppen szép idegeneket. A történelem őt igazolta. A germán törzsek okozták Róma végpusztulását, jöllehet sem a kortárs latin, sem a görög értelmiség nem dolgozott olyan elánnal saját népe ellen, mint napjaink balliberális intellektueljei Európa ellen.

Marcus Aurelius nem volt boldog – mondja egyik életrajzírója –, ám lelki nagysága tagadhatatlan. Mindenesetre istenné vált, ami a korai császárság idején általánosnak mondható. Elég volt hozzá két tanú – mint Magyarországon a Partizánok és Antifasiszták Szövetségébe történő felvételhez –, akik saját szemükkel látták égbe szállni a máglyáról a halottat. Ha a tanúk tekintélyes embereknek számítottak, a szavuk különösen sokat nyomott a latban. Később nem bajlódtak efféle jogi procedúrákkal a praktikus rómaiak. A máglya meggyújtásakor elengedtek egy megkötözött sast, ami a halott lelkét jelképezte. Marcus Aurelius, bármiként gondolkodott az utókor szerint, feleségét, Faustinát az *istenek* közé iktatta. Az asszony szentélyt kapott, idollá vált, papság szolgálta kultuszát. Rómában, Vénusz és Róma istennő templomában, Marcus Aurelius és Faustina ezüstszobra előtt áldozatokat mutattak be. Harmos (Görög) Ilona és Kosztolányi

Dezső, az ismert történelmi okok miatt, sohasem vitte ennyire. Kosztolányi ellenben időnként boldog volt.

*

Találunk Marcus Aurelius és Kosztolányi egyéniségében közös vonásokat, mi-ként vannak – a történelmi korszakokon túl – alapvető különbségek. Kosztolányi ideges, mámoros, boldog, sértett, kedvetlen, kedves, magányos, gőgös, barátságos, önimádó, kiszolgáltató. Szenved, szeretet vagy éppen szeretik. Folyton szólnia kell minderről. A császár ellenben – az antik világ sajátosságait figyelembe véve is – zárkózott személyiség. Sem örömet, sem bánatot nem oszt meg senkivel, miután önmagához beszél. Ismeretes, az *Elmélkedések* eredeti címe: *Eisz heauton*, azaz önmagához. Ezzel a könyvcímmel, nem a Pallas Forum mögötti könyvpiac bestseller listáját célozza meg egy szerző. Számos gyermeke haláláról például, említést sem tesz művében. Érzelmek magasztosak, ha nem, akkor azon dolgozik, hogy azzá váljanak. Elmélkedése emlékező, vívódások, maga elé kitűzött feladatok, pogány „gyónások” gyűjteménye. Szakadatlan önelemzés és önépítés, miközben a végső metafizikai kérdésekre keresi a választ. A halál tükrében láttat szinte mindent – tulajdonképpen így relativizálja a szenvedést, az élet kudarcait, magát az elmúlást –, ezen a mérlegen méri le a lét lényeges megnyilvánulásait. A dolgok azonban, leszámítva a kötelességtudatot, könnyűnek találtnak a halállal szemben, amit persze szintén igyekszik viszonylagossá tenni. Művének különös hitéből és hitetlenségéből, ebből az emelkedett közönyből fakadó rezignációt nevezik a *köznyelvben* sztoicizmusnak.

Kosztolányi, Marcus Aureliushoz hasonlóan, úgy vélte – a vallotta túl erős volna –, hogy vagy van gondviselés, vagy csak atomok vannak. (Nem tudom, milyen nyelven olvasta a császár eredetileg görög szövegét, az iménti fordulatot azonban ismerhette. Huszti József fordítása 1923-ban, a költő második itáliai útja előtti évben jelent meg.) A „csak atomok vannak” mitológiai – általánosítva: ideológiai – értelemben azt jelenti: semmi. A semmi nem véletlenül vált mégis „valamivé” az ateista filozófiában, és most nem csupán Heideggerre gondolok. Már Melisszosz (a Kr. előtti V. században) feltette a kérdést: ha nincs semmi, mit beszélünk erről úgy, mintha volna? Heideggernek, a költő, mintsem a filozófus Heideggernek sikerült aztán objektíválnia, megközelíteni a semmit, habár rossz nyelvek szerint, csupán a nicht tagadószócskával bűvészkedett. Kosztolányi hasonlóképpen képes volt arra, amire rajta kívül kevesen: meg tudta rajzolni a nem létező körvonalait. Legélesebben a *Hajnali részegségben*, mikor az ég ismeretlen Uráról beszél, aki azonban nem azonos Istennel, legföljebb annak hiányával. Itt a költő, ha lehet így fogalmazni, az univerzális nem létezőt, a nagy senkit antropomorfizálta. Valamivel érthetőbben: Isten hiányát. Summázva: Heidegger a semmi, Kosztolányi a Senki kontúrjait rajzolta meg. Nem akármilyen teljesítmény, azzal együtt, hogy a semmit a halálfélelem, valamint az emberi gondolkodás teleologikus-teológikus hajlama változtatja valamivé.

Az *Elmélkedések* írója többször jut eldöntendő, ám eldönthetetlen kérdésekhez. A világrend vagy tervszerű, vagy pedig keverék összevisszaság, amit világrendnek neveznek. Néha azt szeretné, ne zúgolódjon a mindenségtől neki osztott sors ellen. Máskor sors helyett istenséget mond: életed úgy éld le, hogy minden dolgod teljes lelkedből az istenekre bízod. Esetenként biztatja magát, az istenségnek illendő módon való alárendelésre. Aztán visszatér az alapkérdéshez: a világ vagy zűrzavar, összevisszaság, szétszórtság, vagy egység, rend, gondviselés. Az első esetben nincs mit tenni, kár tovább élni ebben a káoszban, jöhet a halál. „Ha pedig a második eset áll, akkor tisztelem, bizton tekintem a világ urát, és rábízom magam.” Marcus Aureliust – feltételezem – Kosztolányi, akárcsak Márai, inkább pszichológiai, magasrendű terápiás, mintsem filozófiai szakszöveggként olvasta. Gyógyító hatással lehetett mindkettőjükre az *Elmélkedések*. (Jung szerint a vallásoknak szintén ez az egyik legfontosabb lelki hozadéka, nem véletlen hát a mi két „nihilistánk” vonzalma.)

*

A gondviselés tükrében Kosztolányi hite és hitetlensége hasonlóan dilemmákat vet fel, mint Marcus Aurelius vallása és szkepszise. A költő néhány halálra vált pillanatot leszámítva, bizonyosan nem hitt abban az Istenben, amelyekben a keresztények hisznek, ha egyáltalán lehet ebben a kérdésben általánosítani. A keleti vallásokat pedig fölényesen elutasította. Számára Isten, talán a Marcus Aureliusi gondviseléssel, talán halványan a Jung-féle archetípussal rokon. Jung szerint az archetípusok nem tartalmilag, csupán formailag meghatározottak. Az archetípus önmagában véve *üres*, ami a képzetformának a priori ad lehetőséget. Nem a képzetet örökli, hanem a formákat, amelyek ebben a tekintetben pontosan megfelelnek a szintén formálisan meghatározott ösztönöknek. Az archetípus tehát nem ősképek, hanem az archetípus hozza létre az ősképeket. Wolfgang Pauli világítja meg a lényegét, mikor – Jungot értelmezve – a megismerés tudat előtti, archaikus fokáról beszél. Ezen a fokon, a világos fogalmak helyén erős, emocionális tartalmú képek vannak, amelyeket nem gondolkodva, inkább „mintegy festve nézünk”. A szimbolikus képek világában az archetípusok úgy viselkednek, mint hidak az érzéki megismerés és az ideák között. Jung nem véletlenül jegyezi meg: az archetípus felfedezésében Platónt, nem őt illeti az elsőség pálmája. Heisenberg hasonlóképpen Platónról beszél, miközben a helyes ideák felbukkanásának tudja be azt a különös, termékeny, hatalmas intenzitású állapotot, melyben leírhatatlan folyamatok játszódnak le a lélekben.

Nos, a folyamat nem leírhatatlan. Kosztolányi leírja a *Hajnali részegségben* azokat a pillanatokot, mikor kinyílik a sokáig zárt menny, majd kitágul, ha úgy tetszik, tökéletes egészzé válik a lét. Nem tisztán szakrális élményről van szó a kifejezés vallási értelmében, sokkal inkább a vallási formákon túllépő mámorról. A lét (elviselhetetlen) könnyűségéről, a teljességéről, a szabadság mámoráról (Kunderával és Ottlikkal élve). A versben szereplő ismeretlen nagy Úr azonban, akinek vendége volt Kosztolányi, meghatározhatatlan „Valaki”. Sokáig

úgy hittem – miként az előzőekből nyilván kiderült –, hogy a semmi, azaz meg-
személyesítve a Senki antropomorfizációjával van dolgunk. Most azt gondolom,
a költő valójában nem foglal állást, csupán annyit sugall: ez az érzésem. Pont.
Fenntartja magának a sejtés jogát. Látomást közöl, nem logikai igazságot. Hit
és hitetlenség kérdésére Kosztolányi esetében nem lehet sem egyértelmű igen-
nel, sem egyértelmű nemmel válaszolni. Ha Ottlik (nyilvánosan) végiggondolja
ezt, még inkább közelebb kerül, amennyiben ez egyáltalán lehetséges, választott
írójához, hiszen kitüntetett logikai tételéről, az igazság ambivalenciájáról, anti-
nómiájáról van szó.

*

Kosztolányi tehát abban az Istenben, akit a keresztények elfogadnak – nevezzük
a konvencionális vallás istenének –, bizonyosan nem hitt. Marcus Aurelius po-
liteizmusa sem az övé, legföljebb szkepszise. Ellenben katolikus módon temet-
ték el. Halála előtt gyónt, ezt tőle magától tudjuk. Utolsó szerelmével, Radákovich
Máriával, akivel 1935 nyarán ismerkedett meg, el-elment misére, ez azonban
nem Istennek, hanem az asszonynak szólt. A szertartás közben időnként jegy-
zetelgetett. De akad itt más is.

Második római útján, magánkihallgatáson fogadta XI. Pius pápa. Erről –
levélben – lelkesen tudósítja apját, valamint kimerítő beszámolót közöl a *Pesti
Hírlap*ban. Pillanatképek a vatikáni audienciáról: „Ön magyar? – kérdezi a pápa.
– Igenis – felelem. – A szenvedő és megcsonkított országról jöttem ide, Szent-
atyám, hogy elvigyem a magyaroknak vigasztaló szavait. – Magyarországot mi
ismerjük és mindenkoron különös rokonszenvet, szeretetet éreztünk irányában,
és azt kívánjuk, azért imádkozunk, hogy szenvedése kisebbedjék és boldogan
haladhasson jobb jövője felé.” Ezután Kosztolányihoz, az íróhoz fordul a pápa:
„Kívánjuk, hogy munkásságát a hit és jószág vezesse, s hivatásához legyen ele-
gendő ereje.” Pius megáldja Ádám fiát, amiről a következőket írja apjának:
„könnyekig megindító volt, mikor 9 éves fiam térdelt a sok felnőt között, mint
egyedüli gyermek. XI. Pius, látva Ádámot, megállt, hozzálépett, és bár a többi
térdeplő előtt egyáltalán nem időzött, hosszan rátekintett, és több másodpercig
pihentette kezét Ádám fején.” Ismét a *Pesti Hírlap* cikkéből: „Szenvedő testvé-
reimnek, hazámnak milyen üzenetet vihetek, Szentatyám? A pápa homlokán
feltűnik az omega-ránc. – Megáldjuk önt – mondja – azokkal a vágyakkal és
tisztá gondolatokkal együtt, melyeket szívében hordoz, hazája, családjá, hiva-
tása iránt, és kívánjuk, hogy azok meghallgattassanak.”

A tudósító attitűdje nem tűnik kimondottan ateistának. Nem valami bigott
antiklerikálist hallunk. Isten ezekben a percekben – Kosztolányi számára – ta-
lán éledezik, talán csak tetszhalott, mint annak idején, a keresztről való levétel
utáni három napban. A feltámadás azonban elmarad. A Teremtőhöz, önmagá-
ért, soha nem fohászkodik, ellenben Ádámért, fia betegségekör, igen. A *bús
férfi panaszaiban* a *Hajnali részegség* és a Marcus Aurelius-vers fordított előjelű
mondataival találkozunk: „Vártunk, sötéten. / Istenem. / Reménység. / Szün-
te-

lenül dajkáltam ezt a szót, / mint a bolond. [...] Akkor azt kívántam, / hogy lássam a valót, majd, hogy ne lássam. [...] s megvádolom a közönyös eget.” Később – Babitscsal ellentétben – a rákban szenvedve sem kéri, mondjuk, Szent Balázs közbenjárását vagy a Gondviselés beavatkozását. Kosztolányi személyes, távoli Istene feltehetőleg tényleg halott. Talán csak sejtelem volt mindig csupán. Nem segíthet, miként nem segíthetett Trianonban a magyar közösségen, sem ő, sem földi helytartója.

Nietzsche emlékezetes bejelentésekor Isten valójában nem halt meg, bár agóniája már jó ideje tartott. A végjáték most jött el, mikor a keresztény Európa védőpajzsa a mohamedán Törökország lett. Az Európai Unió technokratái – néhány államfővel, valamint a baloldali tömegmédiákkal együtt – nekigyűrűköttek: Európát saját toleranciájába próbálják belefojtani. Úgy tűnik, a jelenlegi Szentatyának mindössze annyi dolga lesz, amennyiben jut rá ideje két migráns lábának megmosása között, hogy feladja az utolsó kenetet Istennek, aztán a keresztény kultúrának. (A sírt a neoliberais ideológia ásta meg: ellenséggé és nevetségessé téve a kereszténységet, eszementen támadva a normális emberi közösségeket – a családtól a heteroszexualitásig –, piedesztálra emelve a devianciákat, agresszíven rontva a legtermészetesebb nemzeti érzésre.)

Nem vigasz, de Isten már a felvilágosodás korában guillotine alá került. A jövő sem tűnik túl rózsásnak. Heidegger diagnózisa szerint a morálon kívüliség, az eltörölt alapok, azaz minden metafizika megszüntetése jellemzi majd ezt az időszakot, amely egykor lehetővé tette az ember számára, hogy mentális és külső univerzumát szimmetrikusan berendezze. A szép új világból kitelepítik a szenteket, a klérust, a híveket. Lefejezik a műalkotásokat, mint nálunk történt Krisztus szobrával és szentjeivel a jáki templomnál meg másutt, az ország hódoltsági területein. Az új, migráns istenség tetőtől talpig becsomagolja a nőket, jóllehet az igazhívőnek négyet juttat belőlük, igény szerint, ha bírnak velük. Az európai nőket ellenben nem tekinti embernek. Nem enged hitbéli ernyedést követőinek. Naponta ötször fordítja orcájukat a mihráb felé. Előbb-utóbb nyilván a Reichstag is lángra kap majd, mint rendszeren lenni szokott. Mindezzel együtt nagy szerencsénk, hogy az iszlám békés vallás. Elképzelnem sem tudom, hetente hány robbantást, lezuhant repülőgépet, megerőszkolt nőt, utcai késelést kellene számba vennünk a tolerancia jegyében, ha nem így volna. Kosztolányi *Európa* című verséből: „Nem láttam-e Kölnben a német anyókat / esőben csoszogni, Párizsban a tündér / francia leányok könnyű szökelését, / Londonban a lordok hajának ezüstjét.” Európa 2015–2016: Kölnben a fiatal lányok sem tudtak elmenekülni az erőszaktevők ellen, nemhogy az idősebbek. Párizsban már csak az van hátra, hogy a franciákra robbantsák az Eiffel-tornyot. Londonban mohamedán polgármester székel, aki sokallja a fehérek és keresztények jelenlétét bizonyos területeken. Posztmodern apartheid. Kosztolányi ekként zárja versét: „Kezddjétek előlről építeni, költők, / légvárák katonái.”

*

A két európai – Marcus Aurelius és Kosztolányi Dezső – valószínűleg nem értené, mi történik ma Európával. Nem az események előtt állnának értetlenül. A kontinens urainak, lakossága bizonyos részének reakcióit tartanak felfoghatatlannak. Az ájuftságot, a bénult tehetetlenséget. Márai a dómot nevezte az európai kultúra szimbólumának. Tudjuk, miféle események történnek a dómok előtt. Kosztolányi a magyar nyelvet – Kazinczyt és Arany Jánost –, az itáliai és a nyugati, a német, az angol, különösen a francia művelődés eredményeit érezte fontosnak. (Messze röpültem már a híg dudaszótól – írja a Marcus Aurelius-versben –, dél és nyugat között csapong a lelkem.) Ezek adták identitása alaprétegeit. Szózatot intézett Európához: te régi, te szent, te magasztos, könyves vén Európa. Babits újrafordította Dantét, majd megírta az *Európai irodalom* történetét, ami szerinte a világirodalom története. Világirodalom-történetet írni sosem volt korszerűtlenebb – mondta. „És sosem volt aktuálisabb.” Ez volt a valódi európai kultúra, nem a multikulti, ez az, ami elenyészik a felejtés „kultúrájának” idején, mikor a szenilis Európa végleg elfeledi, végleg feladja önmagát.

Az a fiktív közösség, az a tákolmányt, ami ma az Európai Unió, azt rövid ideig Európa-háznak hívták. Ez a ház most lángokban áll. Szerb Antal sosem létezett, híres németalföldi „kora-humanistája”, Puxus Oppidanus, valamelyik – elmélyült tudományos munkára nem kimondottan alkalmas – hajnalon szintén arra ébredt, hogy városa ostrom alatt áll, háza pedig ég. (A Puxus név valószínűleg Szerb találmánya, az Oppidanus kisvárosit, városalakót, itt tágabb értelemben polgárt jelent.) Nos, polgártársai kimentették a lángok közül a tudóst, aki kisvártatva visszarohant füstölgő szobájába, majd egy könyvvel tért vissza. „Barátai kíváncsian kérdezték, mi ez a kincs, amiért visszafutott a lángok közé. – Nem tudom – felelte Puxus –, de szép és könyv. Hogy ne legyen egyedül az éjszakában.” Felemelő, noha mára érvényét veszített példázat.

A történet, hosszú évek után, akkor jutott eszembe, amikor a kisvárosban, ahol laktam, a lomtanánításkor kirakott szemét között megpillantottam Germanus Gyula munkáit. A *Bengáli tűzet* és az *Allah Akbart*. (Utóbbi két szó különös karrierjéről, sokakkal együtt, ekkor sejtelmem sem lehetett.) A két könyv a kutyának sem kellett. Számomra viszont itt vált láthatóvá a kezdet, amolyan lessingi pillanatként, noha még nem lángolt az a bizonyos Európa-ház, Gorbacsov felkapott ötlete. Egyelőre csak csábígtatták a házmesterek a leendő lakókat a falak közé. Kedvesen ígérgetve, mélyen hallgatva a politikailag korrekt házi-rendről, aminek segítségével, ha mód adódik rá, előbb kifosztják őket, azután eltörlik nemzeti karakterüket. Írmagostól kiirtják az európai kultúra legfontosabb összetevőjét: a kritikai szellemet Arisztophanészról Erasmuson, Voltaire-en, Kanton át a Monty Pythonig. Mára megtapasztalhattuk, hogy a totalizmus nemcsak a diktatúrák, hanem napjaink liberális demokráciáinak is sajátja, ha ugyan nem a lényege a nyilvánosság kisajátításával, a tagadott cenzúrával, a láthatatlan kontraszelekcióval, a független jogszolgáltatás paródiájával, a nemzetállamok megfélemlítésével, az európai polgárok akaratának figyelmen kívül hagyásával. Az új üdvtannal, az állandóan hangoztatott pluralizmussal, az ál-

ságos „konszenzusra jutással” szemben valójában a vélemények egybevasalása történt meg a balliberális médiokrácia segítségével. A véleménydiktatúra jól tetten érhető politikailag korrekt megszólalásokban, valamint még korrektebb elhallgatásokban Skandináviától Itáliáig, Németországtól Romániáig. Meglepő módon a posztmodern diktatúra eszközei alig különböznek az általunk megtapasztalt baloldali, szocialista diktatúrák metodikájától. Talán ezért reagálnak rá érzékenyebben a hajdani Ostblock államaiban.

A XXI. században a harc nem pusztán energiahordozókért, földterületekért, ivóvízért folyik, hanem globális mértékben az emberi tudatért. Az agyban levő, elfoglalandó területekért. A szlogenekkel lefegyverzett, önmagát feladó Európa mind színesebbé válik, mindinkább felejtí saját arcát. Amennyiben a normalitás veszít, annyiban Európa fehér lakossága számára ez a harc lesz a végső. A jelenlegi totalizmus egy új, lopakodó, demokratikus köntösbe burkolózó, taktikai okokból ideig-óráig illedelmesen viselkedő smilie-diktatúra. Most mindössze véleményterror, menekültáradatnak hazudott, folyamatos megszálló kontingensekkel kiegészítve.

Az európai balliberális – azaz többségi, mert tőkeerős – sajtó rendszerint azzal az indokkal hazudik, illetőleg hallgat el tényeket, hogy az igazság alkalmas lehet a gyűlöletkeltésre. A tények azonban ennek az ellenkezőjét igazolják. A kivételezettség, a „pozitív” diszkrimináció, a bűnök büntetlensége gerjeszti legjobban a jogos gyűlöletet, amit elítélnek, miközben a gyűlölet „kultúráját” importálják a kontinensre. Az európai templomok előtt történt erőszakhullám nyílt hadüzenet, ha felfogjuk üzenetét, ha nem.

*

Kosztolányi ritkán jelölte versei keletkezésének helyét vagy idejét, ráadásul a jelöléseket a kiadók sem vettek mindig figyelembe. *A magyar költők sikolya Európa költőihöz 1919-ben* címet viselő vers például az 1940-es Révai-féle kiadásban megjegyzés nélkül szerepel, míg negyven év múlva, a Szépirodalminál megjelent kötetben ezt találjuk: „(Megj.: 1919. március 16.)” Napjainkban a MEK, az elektronikus könyvtár szintén dátumozva közli a költeményt. A költő datálásai a szokottnál szélsőségesebb érzelmi helyzetekben születtek. Mikor a kollektív veszélyérzet (egykori szóhasználat: a hazaszeretet), illetve az egyéni sors-helyzet szólaltatott meg benne drámai hangokat. Úgy tűnik, ilyenkor rögzített helyszíneket, időpontokat. Az író feloldhatatlanul magyar volt. Semmiféle antinacionalista, magyarelles nihilizmus nem jellemezte. Minőségi magyarságát máig nem értékeli kellőképpen, mintha az kizárólag Ady vagy a népiek hitbizománya volna.

A Marcus Aurelius-vers alatt, teljes datálás helyett, csupán az örök város, Róma neve áll. A költemény itt fogant, majd öt év múlva, az Ady-vita idején kaphatta meg végleges formáját. Elgondolkodtató, hogy az Ady-kritika, *Az írástudatlanok árulása* egyetlen éjszaka szakadt ki Kosztolányiból, míg a versen valószínűleg hosszabban dolgozott. A vita napjaiban teljesen magára marad. Az íróbarátok

lapítanak, felesége szanatóriumban van: nem tudta kihordani második gyermeküket. „A gyermek fele úton itt hagy” – írja. A költő gyalázkodó leveleket kap, veréssel, lelövésével fenyegetik az internet arctalanságát még nem ismerő, premodern névtelenek. A *Nyugat* cserbenhagyja. Rövidesen levélben jelenti be kilépését a laptól, neve törlését kéri a főmunkatársak közül. A *Nyugat* nemsó-kára főhelyen közli a Marcus Aurelius-verset, ami nem Ady-ellenes, noha van Ady felé oldalvágás benne. Lényegében azonban magasan a vita fölött áll, távol a hazai híg dudaszótól. Itália vakító egének fénykörében.

*

Kosztolányi az irodalmi Pantheonhoz nem a politikai áhítat jegyében közeledik. A minőséget keresi. Vesztére. Magyarországon ugyanis egy-egy tárgyilagos irodalmi bírálat, netán gunyoros hangú kritika, az istenkáromlás, enyhébb esetben csupán a felségsértés büntetével egyenértékű. A köz- és magánszorgalmú kretének vonyítása ilyenkor az egeket veri. Hiába, mert Szabó Dezsővel szólva: a karaván ugat, a kutya halad. Ady hívei – Kosztolányi szerint – mindig idegrohamot kaptak, ha egyesek célzást tettek a vezér túlértékelésére. „Nekik köszönhetette, hogy róla soha egyetlen sor irodalmi kritikát nem írtak, csak otromba ledorongolásokat és hozsannás beszámolókat, csak pártkörü förmedvényeket és émelygő áradozásokat, melyeknek hőfokát nem egyszer maga a költőfejedlem szabta meg.” Adyt sikerült félreismert lángésznek beállítani, „akit mindenki üldözött, s míg hiába házalt becses kézírataival, másokat, silány féltehetségeket, rongy verselőket emeltek fölébe”. Nagyjából ennyi az ideológiai recept. A mellőzött zseni receptjét – sűrű könnyek között – másodszer is kiváltják az irodalom osztályharcos hipokritái, a József Attila-szenvedéstörténet kompilátorai. A kép természetesen kiegészül érzéketlen szerelmekkel, önző barátokkal, dogmatikus, noha hithű elvtársakkal. Ez a beállítás – folytatja Kosztolányi –, mely gyökeret fogott az ellenzékieskedésre hajlamos nagyközönségben, szemenszedett hazugság. Hasonlóképpen, teszem hozzá, a hamis József Attila-mítoszhoz, a rendíthetetlen kommunista képéhez, a havi kétszázat sosem lelt nyomorgóéhoz, miközben élete utolsó éveiben, hónapokra elosztva, kétszáz pengő fölött keresett a „nincstelen” költő. A tántoríthatatlan progresszív képét pedig némileg rontja a portrén az a kis barna folt, amit József Attila nemzetiszocialista intermezzója okoz. Persze sikerült retusáltatni néhány évtizedre az irodalmi komiszároknak. Aztán ismét előjött.

A baloldali megváltástörténetben Ady amolyan Keresztelő Szent Jánosként jelent meg, József Attila pedig Messiásként, egyrészt valódi, másrészt kitalált, megkonstruált passiójával. Ezt már a kortársak érzékelték. Nem véletlenül mondta Németh László a – politikai szezononként átígazított – József Attila-életrajzra, József Jolán művére, hogy az bizony József Attila evangéliuma. Félrehallásra beállított fülűeknek: Ady Endre és József Attila költészete a legnagyobbak közül való, csak nem éppen azokért a baloldal által ünnepelt „értékekért”, amelyeket hangoztatva, jelszóként zászlaikra aplikálva, száz éve

nyomulnak előre a két nagy költő árnyékában. Az örök balról, a vonalas kommunistákról, a mimikrin átesett, mára liberálissá lett elvtársokról és elvtársnőkről beszélek.

Kosztolányinak, mint mindenkinek, aki a saját fejével gondolkodott, természetesen voltak tévedései. Sohasem vált azonban olyan politikai kitartottá, miként az említett Ady vagy József Attila. Ismét a gyengébbek kedvéért: nem az életmű minőségéről van szó a két költő esetében, hanem művük ideológiai-politikai hasznosíthatóságáról, továbbá az alkotói függetlenségéről. A szimbolikus, Disznófejű Nagy Urak, illetve az elvont burzsujok között ugyanis mindkettőjük esetében ott találunk az élen egy konkrét iparmagnás mecénást – hogy megfelelően szövevényes legyen a társadalomtörténeti kórkép –, egy zsidó bárót, nevezetesen Hatvany Lajost. Ady nehezen megfejtethető, jelképekkel teli költészete politikai – újra hangsúlyozom: kizárólag politikai –, azaz propaganda szempontból meg sem közelítette publicisztikája hatását. Nem szándékom verseit és cikkeit mindenáron szembeállítani egymással, de a törésvonal tökéletesen érzékelhető. (Hiába tartozom azok közé, akik azt kívánják, bárcsak ne volnának perdöntők a Raffay Ernő által felsorakoztatott bizonyítékok, jelesül Ady számos cikke.) A költő versei viszont olyan mélységbe nyúlnak le, olyan magyar sorskérdéseket vetnek fel, amelyeket rajta kívül csak kevesen, talán senki sem. Közben egy-egy indulatos költeményben, néha publicisztikában orrba vágta Hatvanyt is, noha levelezésüket végigturbékolták. József Attila ellenben megelégedett annyival, hogy osztályharcos eltökéltséggel, elméleti alapon támadta a tőkét, illetve általánosságban az anonim tőkést, habár utóbbtól konkrét, valóságos, összecszerűen meghatározott apanázst kapott éveken át (jelesül havi 150 pengőt).

Kosztolányi a szavakkal, a nyelvvel, a formával harcolt, nem Disznófejű Nagy Urakkal vagy absztrakt kapitalistákkal. *Az írástudatlanok árulása* mindezek ellenére sem hibátlan. Úgy tűnik, időnként nem hajlandó megérteni Adyt, mert már régen döntött felőle. Ebben hajthatatlan. Ilyenkor a tények nem befolyásolják különösebben. Mikor Adyt Ábrányi Emilhez hasonlítja, mert mindketten politikai megrendelésre írtak verseket, ugyancsak elveti a súlykot. Itt ellentmond saját magának, miután Adynak vannak kitűnő politikai versei, nem csupán ideologikus klapanciái. Nem a téma, nem a megrendelő igénye, nem az alkalmiság a mérvadó, hanem a tehetség. Lehet, hogy Ady költészete plakátköltészet, miként állítja, de akkor olyan plakátokról van szó, amelyeneket Henri de Toulouse-Lautrec hagyott hátra. Magyarországon a nagy költőt, akinek szobra, irodalomtörténeti portréja többnyire alig hasonlít a valóságoshoz, Petőfi óta, afféle nemzeti orákulumnak tartják. Állami ünnepeken, iskolai évnyitókön begombolt ingnyakú, nyakkendő, kissé feszingő, nagyon unatkozó közönség hallgatja verseiket. Ez a nyakkendő, amitől alig kapni levegőt, természetesen nem azonos Kosztolányi csokornyakkendőjével.

*

A Marcus Aurelius-verset tehát – „jóvatételként” – a *Nyugat* hozza főhelyen. A költemény alatt a Róma megjelölés a hely fontosságát, az adott pillanatot jelzi. („A Capitolium ősi tetőjén, örködve vigyázol, / s én állok előtted.”) Tanácsos lesz hát Kosztolányi nyomában maradnunk a jeles napon. Ha római szállásától gyalog indult Marcus Aurelius szobrához, akkor kényelmesen, nézelődve sem tartott tovább az út egy óránál. Nem tudjuk: talán sétált, talán taxit fogadott. Apjának írt levelében arról tudósít, hogy meglepte, milyen olcsó az élet Olaszországban. Róma egyik távoli sarkából a Szent Péter-templomig, mindössze 28 000 koronának megfelelő lírát fizetett. (Nyilván a pápai audienciára robogott fiával, kifogástalan öltönyében, elegáns csokornyakkendőben). Budapesten ellenben a hordár – méltatlankodik – 1 kilométerért 60 000 koronát kért.

A költő a nagy melegeket követően, valószínűleg késő délután indult. Talán elhaladt – mivel több útvonal között választhatott – az írás elején említett Santa Maria degli Angeli e dei Martiri templom mellett, ahol a hétszáz csontkezü öregasszony intette meg. Ez persze nem biztos, de jól hangzik. Jöhetett azonban máshonnan, Traianus Fóruma vagy Szent Péter és Szent Pál börtöne irányából. Az bizonyos, hogy nem a Forum Romanum felől ment a Campidoglióra. Ha így lett volna, akkor ekként kezdődne a vers: *Fehéren* hever itt az *ókori* Róma. (A Forum Romanum fehér márvány oszlopai, vakító töredékei kitörölhetetlen nyomot hagynak a Kosztolányinál kevésbé fogékony lelkekben is.) A vers első szavai a Capitolium-dombot köröskörül vevő épületek sárgájára utalnak. Úgy gondolom, az Aracoeli tér irányából érkezett, aztán felkapaszkodott a Michelangelo tervezte díszlépcsőn, a Cordonátán. Ennek két oldalán alul, két egyiptomi gránitoroszlán szájából folyik a víz. Fent, balra, az Aracoeli templom nyugati, téglavörös homlokzata izzik a naplementében, a lépcső alján pedig lobogó pírrel perzseli az alkony a kőoroszlánokat. Íme, a kezdősorok: „Sárgán hever itt a középkori Róma, / de lángol az alkony, / mint véres oroszlán.” Azután felér a két természetes hős, Castor és Pollux márványszobra között kinyíló térre: „s te fönnlovagolsz még / a Capitolium ősi tetőjén, / Marcus Aurelius”. Itt a legfontosabb – túl a helyszínen – a még szócska. Még. Még mindig. Mióta? Régóta, bármi történt is. Örködve. Már-már örökké. Mindörökké? Talán, bár Európa szívében alkonyodik.

Ezt követően, háttérdallamként, alig-alig hallhatóan megszólaltatja annak az emblematisz horatiusi sornak a parafrázisát, amelyet Babits szintén kedvelt. Az eredeti így hangzik: gyűlöllek, távol légy alacsony tömeg. Kosztolányinál: „bamba tömegtől visszahúzódó, / trón magasában egyedül élő, / koldus imperátor”. A koldus kifejezés nyilván az emberi kapcsolatokra utal, a magányra. Megkockáztatom: a metafizikai magányra, mivel a költő a pogány szót – nem sokkal előbb – tagadó értelemben használja. Nem a császár pogány vallását bontja ki, hanem azt jelzi: mi nem Marcus Aurelius (valamint ő maga, miután kettős portrét fest). Nem keresztény, nem zagyva keleti tanok híve, nem barbár, nem a haladáshit elkötelezettje. Marcus Aurelius – figyelmeztet egy klasszika-filológus – nem ismeri a modern haladás gondolatát. Kosztolányi ismeri, de

elutasítja: „Nem kellenek ők se, kik titkon az éggel / rádión beszélnek.” Másutt: „nem az enyém a század rongy bohóca, / se a felhőkbe zörgő, bamba gépész”.

Marcus Aureliusban, az általános vélemény szerint, Kosztolányi számára az író társ a fontos. Ez igaz. Meg a rang. A császári rang. A csúcs. A költő a legmagasabb polcra, stílszerűbben: a trónra helyezte magát az irodalomban, a maga kedves, önironikus, de véresen komoly módján. Beszéljen ő: „azt, ami vagy te, tettesd, / királyi ösztönöddel / ismersz-e még felettest?” Vagy: „Szavam, ha hull, tömör aranyból / érem. / Mindegyiken képmásom, mint királyé, / s a peremén / a gögös írás: / én.” Előtte: És önmagamat önmagammal mérem. Itt ellenben Marcus Aureliusszal méri magát, távol az otthoni „híg dudaszótól, / dél és nyugat között”, „mind szabadabban”.

A császár az igazi hős, ki déli verőben nézi a rémet: a valóságot. Nincs benne vallási, álhumanista, semmiféle önáltatás. Valódi élet van, amit a még valódibb halál követ. Álarcát a nagy társ előtt leveti, majd ismét felteszi, amint hátat fordít a szobornak, leballagva a lépcsőn. A versben lét és nemlét, valóság és irrealitás, hamis látszat és igazság, élet és halál, tehát a nagy metafizikai kérdésekre keresi a választ, az elhangzottakon túl. Valójában azonban nem ezek a kérdések a legfontosabbak. Sőt, azt mondanám, elhanyagolhatók. Ami igazán fontos, az a találkozás. Találkozás azzal – bizonyos értelemben „néhai önmagával”, egykori nobilis előképével –, akihez felemelheti a szívét. Minden más, a Campidoglio, a sztoikus „hit”, a jövő, bármi, periferikus ehhez a találkozáshoz képest.

*

Természetesen találhatók a versben sztoikus motívumok, gondolattöredékek. Mindössze egyet emelek ki. Mikor tiszta, hitetlen, kételkedő páralelkéről beszél a költő, nyilván Marcus Aurelius *Elmélkedéseire* gondol. A császár többször, különböző összefüggésekben említi a páralelket. (A lényegyet tekintve: test és páralelek az ember.) Sztoikus elődei hasonlóképpen vélekedtek. A kitioni Zénón, a színes sztoa alapítója azt tanította, hogy a lélek testi dolog. Meleg lehelet, ami a halállal távozik. Egy ideig még létezik, de végül szétoszlik. Poszeidoniosz az embert hasonlóképpen dualisztikus lénynek, testnek és szellemnek vélte. A lelket szelleminek és örökéletűnek, ami azonban a testben csak ideiglenesen tartózkodik, miként Hadrianus császár kis verses remekében. (Te lengeteg lelkecske, testem vendége, útitárs...) Seneca szerint a lélek transzcendens, a test halála után visszatér a természetfelettibe. Ez jó ugródeszka volna Isten felé, de Marcus Aurelius szkeptikus, Kosztolányi pedig, ami a metafizikát illeti, meglehetősen bizalmatlan. Így hát Istent sohasem éri el.

A halál közelében megírja a *Szeptemberi áhítatot*. A vers 1935 októberében jelenik meg a *Nyugat*-ban. Ez az önfeladás kísértésének ellenálló, el-elcsukló hangú, befelé zokogó költemény szóhasználatában, pogány emelkedettségében rokon a Marcus Aurelius-verssel. A panteisztikus nyitány után, amelyben a szeptemberi napot (véletlenül sem Istent) kéri, hogy fogja glóriájába, emelje a halál fölé, irodalmunk legszebb, egyszersmind „legistentelenebb” sorai következnek:

„Én nem dadogtam halvány istenekhez / hideglelős és reszkető imát, / mindig feléd fordultam, mert hideg lesz, / pogány igazság, roppant napvilág.” Ez nem vallásos áhítat. Ady küzd, komoran pöröl, harcol Istennel. Néha szövetségre szólítja föl. József Attila előbb fölényeskedik, aztán megszeppen, végül ahhoz menekülne, akiben sohasem hitt. A hiány fájdalma sajog soraiban. Babits reménykedő, fuldokló, bizalom teli hangon kérleli az Urat. Kosztolányi csendesen nemet mond. Verseiben fényesen szikrázik a hitetlenség, a semmi bizonyossága.

Vagy talán mégsem. Ideje hát tisztázni a költő viszonyát Istenhez. Kosztolányi istenhite hasonló az eleai Zénón egyik idegesítő paradoxonjához, jelesül Achilles és a teknősbéka illogikus históriájához. A filozófus paradoxonja a versenyfutásról szól. A gyors Akhilleusz lovagiasan száz láb előnyt ad a teknősnak, akit aztán sohasem ér utol, mert mindketten mozgásban vannak, így a görög hős az időben minden lépéssel legföljebb oda jut, ahol előtte a teknős tartózkodott, aki most azonban már előbbre van, mert ő is halad. (Esetünkben a teknősbékához hasonlóan Istennél van az előny.) A gondolatkísérletben – úgy tűnik – valójában nem a térben, hanem az időben való mozgáson múlik a dolog. A paradox a véges és végtelen kimondatlan fogalmával manipulál: az egyes lépések véges idejével, amelyek a teknősbéka győzelme mellett szólnak, míg végtelen idő esetén Akhilleusz megelőzheti ellenfelét. (Szerintem a valódi kérdés ez: miért csak az eleai türannosz elleni összeesküvés után végezték ki Zénónt, miért vártak addig, miért nem akkor verték agyon, mikor előállt paradoxonjaival.) Isten és Kosztolányi viszonya ellenben valóban paradoxon: nem egyszer megközelíti, de sohasem éri el. Valamit azonban bizonyosan megsejt. Ennek a sejtelmeknek, verseiben többször hangot ad. Egyelőre maradjunk hát a sejtés jogánál.

*

Kosztolányi 1934 áprilisában tudja meg, hogy rákos. Megcsapja az elmúlás formálszaga. A nemlét unott ástítással megint kitérte a száját. Az a nemlét, ahonnan eleddig nem tért meg utazó. Innen még annyi páralélek, elemi részecske sem érkezik vissza a világba, mint a fekete lyuk pereméről a Hawking-féle sugárzással. Nincs sem tudományos, sem irodalmi nyelv, ami a halált, az ismeretlen tartományt leírná. Shakespeare zsenije sem képes rá, mindössze – ez a mindössze persze a legtöbb a világirodalomban – beletekint a szédítő mélységbe, majd költői szavakkal közli, hogy nem lát semmit. Kosztolányi utolsó olvasmányai között – a kórházban – ott találjuk a *Hamletet*. Eredetiben és Arany Jánostól.

Az író már kiskorában találkozik a halálélménnyel. Játék közben beleesik az esővizes dézsába. Sokkot kap, rémülten kérdegeti: ugye nem haltam meg? Ugye nem haltam meg? A halál ettől fogva mellészegődik. Hiába ragasztgatja össze apja a lexikonban azokat a lapokat, amelyeken csontvázak rajzai vannak, a kis Désire szétszedgeti őket. A nemlét útítársa lesz élete végéig. Mikor Pestre látogatnak, a Millenniumi Kiállításra, a Lánchídon ki akar ugrani a kocsiból, mert attól fél, belezuhannak a Dunába. A *Fürdés* című novella mélyén nem csupán a pszichoanalitikus irodalomból átvett motívumot találjuk, az író legalább

annyit merít saját traumájából, mint a freudista példatárból. (Freud képe egyébként ott lóg dolgozószobája falán.)

Kosztolányi a halálra sem a művészetben (én maradjak meg, ne a verseim – szűkül a pályatárs, Szabó Lőrinc is), sem a vallásban, sem a filozófiában nem talál vigaszt. A Marcus Aurelius-i sztoicizmus ugyan megkísérli a drámát közömbösíteni, az elmúlást magától értetődő természeti folyamatként felfogni, de Kosztolányi – hiába érzi Puskás Elemér a lelkét latinus szerkezetűnek – nem az ókori világ, hanem a XX. század gyermeke. A halál nem antik istenként, kezében kialvó fáklyával, nem csontvázként, középkori haláltáncot járva jön el hozzá, hanem a nihil üres, negatív mítoszaként, betegség képében. Láthattuk: már jóval előtte – az említett, 1924-ben kiadott, *Bús férfi panaszaiban* – megvádolta ezért a közönyös eget. Mindhiába. Most sem hoz mást a betegség, a halál, mint megváltás nélküli szenvedést. A költő kétségbeesett, heroikus küzdelmet folytat. A rosszindulatú daganat – állkapcsán és nyakán – terjed. Műtétek, rádiumsugárzás, gyógyszeres kezelés, újabb műtétek. Sipoly a nyelöcsőben, gégevezénylő, fuldoklási rohamok. Csontokat szednek ki belőle, eltorzul az arca. Utolsó képein, ez a mindig választékosan öltöző, megnyerő, 185 cm magas, impozáns megjelenésű, ritka szép férfi (miként fia írja) megindító, szájalmas roncsként jelenik meg.

*

Kosztolányiban – a végjáték előtt – megszólal a *Patetikus szonáta*, aztán a meg hasonlott Schumann örvénylő zenéje, akinek, mert nem lehet már jobban sírnia, „száján kacag a schizophrénia”. Ugyanezt hallottuk az Esti Kornél énekének álarcos hősétől, a fokozhatatlan fájdalomról: „ó jó zene a hörgő / kínokra egy kalandor / csörgő, / mely zsongít, úgy csitít el, / tréfázva mímel, / s a jajra csap a legszebb / rímmel”.

Maradjunk kicsit a zenénél, az igazság megsejtésének lehetőségénél. A sejtés jogát még a legezektabbnak tekintett tudomány, a matematika is elismeri. Riemann már 1859-ben megsejtett valamit, amiről nekünk, egyszerű halandóknak persze sejtelmünk sincs máig. Mindenesetre ismeretes az általános Riemann-sejtés, továbbá a jól hangzó, Nagy Riemann-sejtés. (Később a kollégák szintén csatlakoztak a sejtetőkörhöz, az interneten névjegyzékük sorrendjében megtalálhatók sejtéseik.) Nekem azonban a humán terület sejtései vonzóbbak. Különösen Heidegger vagy Kosztolányi hite kapcsán, mivel mindketten eljutottak a szavak érvényességén túli, metafizikai igazságokig.

A metafizika szót különböző értelemben használta Arisztotelész, majd a műveit sorrendbe állító fia és Rodoszi Andronikosz. Megint másként a keresztény gondolkodók, ismét másként a felvilágosodás filozófusai vagy utóbb Heidegger és Wittgenstein. A kifejezés történetének elején mindesetre a csodálkozás, a végén pedig a szabadság, illetve a filozófusok kereste bölcsek köve, az utolsó ok áll. A tudományok közül kizárólag ez, a metafizika szabad – fejtegeti Arisztotelész –, mert egyedül ez van önmagáért, amit keresünk általa, az pedig a legvégső ok. Heidegger, szokása szerint, a végső ellentmondásig feszíti a kérdést, a létező és a semmi szembeállításával, azután utóbbi rejtett hatalmáról beszél,

ami mindenkit meg kell, hogy érintsen életében egyszer legalább. A német gondolkodó itt inkább költő, mint filozófus, ebben rejlik szövege elementáris ereje. Nekünk viszont most Kant kell, aki elutasította a metafizikai fogalmak hétköznapi értelemben, köznapi tapasztalatokra történő használatát. Jogosultságuk határát empirikusan szabta meg, ami ismeretelméletileg progresszív, ám a lélek nem az episztemológia szabályai szerint működik. További filozófálgatás helyett: a lélek, mikor kimondja ítéletét, mert megismerte a végső okot, nem az ész, hanem a szív érveire hallgat. A megismerte szó helyébe, követve a matematikát, tegyük most a *megsejtette* kifejezést. Hevenyészett, miniatűr példatár a humán szféra sejtéseiből.

Heidegger, az összeomlás, a meghasonlás közepén – 1944 novemberében, a szétbombázott Freiburgban –, arra kéri Edith Picht-Axenfeldet, hogy játssza el neki még egyszer Schubert *B-dúr szonátáját*. Túl van fogalmakon, szavakon, önmagán (rövidesen öngyilkosságot kísérel meg), talán túl mindenben. Azt mondja Pichtnek felesége játékával kapcsolatban: a filozófiával mi erre nem vagyunk képesek. A házaspár vendégkönyvébe a következőket jegyzi: a hanyatlás más, mint a vég. A hanyatlás benne rejlik a napkeltében.

A nehezen értelmezhető mondat nem eldöntendő igazságra utal, inkább az igazságra, mint ambivalenciára. Weizsäcker úgy véli, Heidegger nagyságát jelzi, hogy ki meri mondani: az igazság, egyúttal nem igazság. Hazai pályáról ugyanez: Ottlik szerint az olyan igazság nem sokat ér, ami nem tartalmazza önmaga ellentétét, önmaga ellentmondásait. Egzakt igazságot pedig, még a matematika területén sem mindig találunk.

*

A következő zenei példázat az európai identitásról beszél. A tudás és sejtés legmélyéről, a sejtésről mint bizonyosságról szól. Claude Lévi-Straussban, Dél-Amerika őserdejében, Chopin harmadik etűdje szólal meg. Minden, amit Európában maga mögött hagyott, ebben a műben sűrűsödött össze számára. Eltűnt körülötte a Mato Grosso benszülött indiánjaival együtt. Az antropológus hat napon át, reggeltől estig megszállottan írt. Antik tárgyú drámán dolgozott, az *Augustus megdicsőülésén*. Visszatalált, vagy inkább visszamenekült lelke Európába. Ahelyett, hogy új világokat tárt volna fel – mondja –, új kalandjai inkább a régi tájakat hozták vissza: nem láttam én már sem ezt, sem azt, csak a francia vidék látomásai bukkantak fel előttem, amelyeket magam előtt letagadtam, vagy zene és verstörédek, amelyek egy civilizáció leghétköznapibb kifejezői voltak.

A lélek visszatért hazájába, Európába.

Nem állítom, hogy semmi sincs az Európán kívüli kultúrákban, ami itt ne volna meg. Egy valami azonban bizonyosan hiányzik, az önvád. Az a negatív, vagy „diszkriminatív” utópia, amely Európában általános, miszerint a világ minden bűnéért a fehér ember a felelős. A gyarmatosítás előtt – amelyben a magyarság nem vett részt, mivel éppen azok ellen küzdött, akik Európát akarták gyarmatosítani – a későbbi gyarmati népek véres háborúkat viseltek egymás ellen. Sem agresszivitásuk, sem ölési kedvük nem különbözött az európaiaké-

tól, csupán fegyverzetük. Magyarán: technikai fejlettségük. A jó bennszülött képe jórészt mítosz, olyan mítosz, mint napjainkban a jó migránsé. Európát humanizmusa, szolidaritása segítségével fegyverzik le olyan vallási és kulturális relativizmus nevében, amelyik nemcsak intoleráns, de gyakorta agresszív is. Ma sokan hörögve szónokolnak az ellen a civilizáció ellen, amelybe Lévi-Strauss az őserdei „idillből” visszatalált. A folyamat rég kezdődött. A politikának a liberális, a posztmodern ideológia egyengette az utat, ledózerolva a tradíciót, megfosztva a kontinens országait az önvédelem elemi lehetőségétől (agressziónak nevezve azt), relativizálva az etikai sarkigazságokat. Feláldozva a keresztény, nemzeti, általában közösségi értékeket a szélsőségek, nem egyszer az aberrált individualizmus, a soha seholy nem életképes libertarianizmus oltárán. Az európai kultúra felszámolása után, most az európai ember kerül sorra. A hagyományt azt őrzi meg, aki megőrizte a saját hagyományát.

*

A Kosztolányi-alátétet kétszer használtam, mint mondani szokás, rendeltetészerűen. Előbb a teás poharam, majd a kávéscsészém alá. Utóbbi alkalommal ráfolyt pár csepp fekete, ami eltorzította a költő arcát. Olyan lett – vagy csak én láttam így –, mintha nem volna állkapcsa. Kosztolányi állkapcsát tényleg el akarták távolítani. Betegsége kezdetén javasolta egy osztrák orvos. A többedik operációt követően, 1936-ban pedig, miként már esett róla szó, eltorzult az arca, amit plasztikai műtéttel igyekeztek helyrehozni. Nekiláttam hát én is, hogy finoman lemossam az alátétre rászáradt foltot, hogy előtűnjenek a költő valódi vonásai, mert az összemaszatolt portré emlékeztetett bosszantó módon Kosztolányi irodalomtörténeti sorsára. A *l'art pour l'art* antihősére, az üres stilisztára, a haladásellenes nihilistára, az elefántcsonttorony lakójára. (Az elefántcsonttorony, mondta egyébiránt az író, még mindig külön hely egy pártirodánál.) 1948-at követően a szellemi élet diktatórikus kisajátítói ragasztgatták rá az iménti jelzőket. A nemzeti panteonból nem sikerült kitoloncolniuk, így hát a felsorolt címkékkel látták el művét, holott Kosztolányi végletesen, végzetesen magyar volt. Úgy tűnik, tulajdonképpen ez zavarta baloldaliakat, noha nem merték kimondani.

Mindössze az *Élere-halálra* verset idézem utolsó kötetéből, mely ekként indul: *Mint aki búcsúzik, beszélni / akarok. / Itt éltem én, vér véretekből, / magyarok.* Ha ez a nihilizmus, akkor mi a nemzeti elkötelezettség, a magyar identitás? A vers egy évvel az Ady-vita kezdete után született. Felesége írja ezzel kapcsolatban: *A nemzet költője, ez a kifejezés az ő számára nem tartalmatlan szóvirág. Igenis, ő a magyar nemzet, az egész nemzet költője akart lenni, és most egyszerre átérzi mindazt a szenvedést, ami ebben a kívánságban érte, és egyúttal az egész magyarság szenvedését is, szülőföldjének sorsát, az egész ország sorsát.*

Az alátétet nem használom arra, amire szánták, noha megmaradt alátétnek. A kérdés magától adódik: alátét? Mi alá? Bármilyen alá, ami szellemileg elkenődhet, elveszítheti egykor határozott formáját, valódi kontúrjait. Mondjuk, most éppen Európa alá. Mielőtt végleg szétkenődik a történelem asztalán.